

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

і.м. К. Д. УШІНСЬКОГО

На правах рукопису

МЕНЬШКОВА Жанна Анатоліївна

ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНА ПЕДАГОГІЧНА ВЗАЄМОДІЯ
ВЧИТЕЛЯ ТА УЧНІВ ПРИ КОМП'ЮТЕРНОМУ НАВЧАННІ

13.00.01 - Теорія та історія педагогіки

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

О д е с а - 1996

71 (100) (091)

ЛБ 20.502

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Південноукраїнському університеті ім. К.

ЛННБ України ім. В. Стефаніка

Наукові керівники:

00760658 (W)

кандидат фізико-математичних наук,
доцент ЯБЛУНСЬКА Наталія Вікторівна

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
КОНДРАШОВА Лідія Валентинівна
кандидат педагогічних наук, доцент
КОРОСТЕЯНЕЦЬ Тамара Петрівна

Провідна установа:

Ізмаїльський державний педагогічний
інститут

Захист дисертації відбудеться "4" лютого 1997 р. о
10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К.05.08.03
для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата
педагогічних наук при Південноукраїнському державному педа-
гогічному університеті ім. К. Д. Ушинського за адресою: 270105,
м. Одеса, вул. Генуезька, 22

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Південноук-
раїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушин-
ського.

Автореферат розіслано: "30" грудня 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої
вченої ради,
професор

Н. А. Кавалерова

Н. А. Кавалерова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. На етапі реформування освіти в Україні чільне місце посідає принцип гуманізації, сутність якого полягає в "утвердженні людини як найвищої соціальної цінності, найповнішому розкритті її здібностей та задоволенні різноманітних освітніх потреб, забезпеченні пріоритетності загальнолюдських цінностей, гармонії стосунків людини і навколишнього середовища, суспільства і природи". Практична реалізація цього принципу залежить насамперед від учителя, його особистісних та професійних якостей, позиції щодо ставлення до учнів, форм і способів організації навчально-виховного процесу. Реальна педагогічна практика засвідчує, що переважна кількість учителів усвідомлюють важливість та необхідність гуманізації шкільного життя. Натомість педагоги ще відчувають певні труднощі у виборі методів та прийомів взаємодії з дитиною, технологій навчання, адекватних завданням особистісно-орієнтованого підходу. Саме тому дослідження проблеми педагогічної взаємодії вчителя та учнів з позиції гуманістичного підходу та виявлення шляхів і засобів, сприятливих для його реалізації, набуває сьогодні особливої соціальної значущості, є актуальним і необхідним.

Науково-теоретичні уявлення щодо процесу взаємодії вчителя та учнів формувалися впродовж багатьох років. Значний вплив на становлення сучасної теорії гуманістичної освіти мали ідеї гуманістів Нового Часу, принципи Статуту Львівської братської школи, вчення видатних педагогів минулого (Я. А. Коменський, Г. С. Сковорода, К. Д. Ушинський, О. В. Духнович, П. П. Блонський, К. Н. Вентцель, М. І. Пирогов, А. С. Макаренко, Я. Корчак, І. О. Синица,

1) Державна національна програма "Освіта": Україна XXI століття. - Освіта. - 1993. - N 44-46. - С. 2.

В. О. Сухомлиньський та ін.).

В психологічних дослідженнях (В. Г. Ананьєв, О. О. Бодальов, Л. С. Виготський, О. М. Леонт'єв, Д. Б. Лійметс, В. Ф. Ломов, В. Н. Мясіщев, Л. С. Рубінштейн та ін.) розглядалися питання взаємодії, взаємовідносин та спілкування суб'єктів. У психолого-педагогічних роботах останніх десятиліть (Н. А. Березовін, А. В. Добрович, В. А. Кан-Калік, Г. А. Ковальов, Я. Л. Коломінський, Л. В. Кондрашова, Є. Л. Малиновський, Т. Н. Мальковська, А. В. Мудрик, А. В. Петровський, І. П. Подласий, М. М. Рібакова, Н. Е. Шуркова та ін.) відображено активну зацікавленість щодо розробки загальнотеоретичних і методичних аспектів педагогічної взаємодії.

Проблеми гуманізації навчально-виховного процесу, особистісно-орієнтованої освіти висвітлено в дослідженнях Ю. П. Азарова, Ш. О. Амонашвілі, М. Н. Верулави, Г. П. Гаврилової, М. Д. Касьяненко, В. В. Серікова, І. С. Якіманської та ін. Питанням підготовки вчителів до здійснення педагогічної взаємодії з учнями присвячені роботи І. А. Зязюна, Л. В. Кондрашової, З. Н. Курлянд, К. М. Левітана, Г. О. Нагорної, Р. І. Хмелюк, Т. С. Яценко та інших.

У низці досліджень комп'ютер розглядається як засіб навчання, що сприяє підвищенню його ефективності. Проблема комп'ютеризації освіти, можливості ЕОМ у процесі навчання, дидактичні функції комп'ютера, розробка програмного забезпечення, психолого-педагогічні особливості комп'ютерного навчання достатньо повно розкрито в працях багатьох учених (О. І. Бахтіна, Ю. С. Брановський, Г. А. Бордовський, В. С. Гершунський, В. А. Ізясчиков, М. І. Жалдак, І. І. Мархель, Є. І. Машбіць, В. М. Монахов, О. К. Тихоміров та ін.). Увага деяких дослідників нині зосереджена на розробці педагогічних технологій сучасного напрямку в педагогіці, виявленні прийомів, засобів підвищення ефективності процесу навчання (М. Н. Верулава, М. В. Кларін, І. І. Мархель, А. Монахов, М. М. Палтишев та ін.). У межах цього напрямку зна-

чуність проблеми використання комп'ютера в навчанні як засобу реалізації принципів особистісно-орієнтованого підходу щодо педагогічної взаємодії є особливо актуальною.

Проблема реалізації педагогічної взаємодії в гуманістичному спрямуванні, як і використання комп'ютера в процесі навчання, достатньо розроблені в педагогічних дослідженнях. Натомість спеціальних досліджень, які б поєднували ці два аспекти і були присвячені пошуку можливостей реалізації особистісно-орієнтованої педагогічної взаємодії вчителя та учнів у процесі використання комп'ютера в навчанні до сьогодні не проводилося.

Актуальність проблеми, її наукова і практична значущість, а також недостатня теоретична і методична розробка зумовили вибір теми дослідження: "Особистісно-орієнтована педагогічна взаємодія вчителя та учнів при комп'ютерному навчанні".

Об'єкт дослідження - педагогічна взаємодія вчителя та учнів у процесі навчання.

Предмет дослідження - процес реалізації особистісно-орієнтованої педагогічної взаємодії вчителя та учнів при комп'ютерному навчанні.

Мета дослідження - виявити шляхи та засоби, що сприяють практичній реалізації принципів особистісно-орієнтованого підходу в педагогічній взаємодії вчителя та учнів у процесі використання комп'ютера в навчанні.

Гіпотеза дослідження - педагогічна взаємодія вчителя та учнів при комп'ютерному навчанні носитиме особистісно-орієнтований характер, якщо:

- принципи особистісно-орієнтованого навчання виступають внутрішніми настановами і регуляторами поведінки педагога;
- комп'ютер використовується вчителем як посередник у діалозі "педагог-учень" і водночас як засіб навчання, що сприяє реалізації особистісно-орієнтованого підходу;

- вчитель застосовує в педагогічній взаємодії засоби, що є адекватними завданням особистісно-орієнтованого навчання, зокрема контрактну технологію.

Завдання дослідження:

- розкрити та обґрунтувати сутність поняття особистісно-орієнтованої педагогічної взаємодії при комп'ютерному навчанні;
- визначити критерії, показники та рівні педагогічної взаємодії вчителя та учнів;
- вивчити можливості комп'ютера як засобу реалізації принципів особистісно-орієнтованої взаємодії;
- розробити та експериментально апробувати шляхи та засоби, що сприяють реалізації принципів особистісно-орієнтованої взаємодії вчителя та учнів при комп'ютерному навчанні.

Методичні засади дослідження становлять філософські положення про особистість як суб'єкт діяльності і свідомості, її творчу та діяльну сутність, взаємодію як процес безпосереднього чи опосередкованого впливу суб'єктів один на одного; ідеї вітчизняної та зарубіжної психолого-педагогічної науки щодо визнання права дитини бути повноправним суб'єктом педагогічної взаємодії.

Методи дослідження: 1) теоретичні: вивчення та аналіз філософської, психологічної, педагогічної літератури; 2) емпіричні: спостереження, бесіди (групові, індивідуальні), анкетування, узагальнення передового і масового педагогічного досвіду; 3) експериментальні: педагогічний експеримент (констатуючий і формулюючий), проєктивні малюнки: "Я - вчитель реальний", "Я - вчитель ідеальний", "Мої проблеми в спілкуванні", малюнок неіснуючої тварини; метод незакінчених речень; кольоровий тест відносин; методики Лірі, Будасі. Крім того, використовувалися психотренінги, психокорекційні зправи, рольові ігри; статистична обробка даних.

Дослідження здійснювалося в три етапи. На першому етапі (1992-1993 рр.) вивчалася література з досліджуваної проблеми; визначалися вихідні теоретичні позиції. Розроблялася програма дослідно-експериментальної роботи, виявлялися критерії, показники педагогічної взаємодії вчителя та учнів. Аналізувався та узагальнювався масовий і передовий педагогічний досвід з організації взаємодії вчителя з учнями в умовах комп'ютерного навчання.

На другому етапі (1993-1995 рр.) здійснювалася апробація і корекція експериментальних методик. Перевірялися шляхи та засоби, що сприяли реалізації принципів особистісно-орієнтованого підходу в умовах взаємодії вчителя та учнів при комп'ютерному навчанні. Характеризувалися рівні педагогічної взаємодії.

На третьому етапі (1995-1996 рр.) аналізувалися та узагальнювалися матеріали дослідження, опрацьовувалися експериментальні дані, формулювалися висновки. Розроблялися та впроваджувалися в практику методичні рекомендації для вчителів шкіл, студентів, аспірантів та викладачів педвузів.

Наукова новизна роботи полягає у визначенні поняття "особистісно-орієнтована педагогічна взаємодія вчителя та учнів при комп'ютерному навчанні"; уточненні та конкретизації можливостей комп'ютера як засобу практичної реалізації принципів особистісно-орієнтованого підходу; виділенні критеріїв, показників та характеристики рівнів педагогічної взаємодії вчителя й учнів; розробці контрактної технології навчання, що сприяє реалізації принципів особистісно-орієнтованої взаємодії.

Теоретична значущість дослідження полягає в науковому та експериментальному обґрунтуванні можливостей особистісно-орієнтованої педагогічної взаємодії вчителя та учнів при комп'ютерному навчанні; виявленні шляхів та засобів, що забезпечують ефективність педагогічної взаємодії при комп'ютерному навчанні

і сприяють реалізації особистісно-орієнтованого підходу.

Практична значущість дослідження: розроблено методичні рекомендації та програма спецкурсу, що містять теоретичний огляд питань, практичні вправи та рекомендації, діалогічні, корекційні, демонстраційні засоби взаємодії з учителями і студентами, які спрямовані на формування їх готовності працювати в гуманістичному руслі відповідно до потреб сучасної школи. Матеріали дослідження можуть бути використані в процесі підготовки студентів педвузів, учителів загальноосвітніх шкіл на курсах підвищення кваліфікації вчителів у ІУВ.

Вірогідність результатів та висновків дослідження забезпечується обґрунтованістю вихідних методологічних положень, застосуванням комплексу взаємодоповнюючих методів дослідження, адекватних об'єкту, предмету, меті та завданням, репрезентативністю вибірки, поєднанням якісного і кількісного аналізу одержаних даних, статистично вірогідною обробкою результатів.

На захист виносяться:

- сутність поняття "особистісно-орієнтована педагогічна взаємодія вчителя та учнів при комп'ютерному навчанні";
- критерії педагогічної взаємодії вчителя та учнів;
- рівні педагогічної взаємодії вчителя й учнів;
- можливості комп'ютера як засобу реалізації особистісно-орієнтованої педагогічної взаємодії;
- контрактна технологія навчання, що сприяє реалізації особистісно-орієнтованої педагогічної взаємодії вчителя й учнів з використанням комп'ютера.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Матеріали дослідження доповідалися на педагогічних радах, семінарах, засіданнях методичних об'єднань учителів шкіл м. Одеси, засіданнях кафедри педагогіки Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського, у виступах на

науково-методичних конференціях: студентській (1992 р.); міжнародних (Одеса, 1993; Одеса, 1994; Смоленськ, 1995; Мінськ, 1996; Смоленськ, 1996). Методичні рекомендації, розроблені в межах дослідження, впроваджені в практику роботи Одеського Інституту вдосконалення вчителів, матеріали дисертації і програма спецкурсу використовуються в процесі читання дисципліни "Педагогіка сучасної школи" (ПДПУ) і "Педагогічні технології" (СДПІ).

Базою дослідження були середні школи Одеської та Смоленської областей, в ньому брали участь 425 учнів старших класів і 150 учителів. Дослідно-експериментальна робота здійснювалася в середній школі N 63 м. Одеси.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку літератури та додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність дослідження, визначаються об'єкт, предмет, мета, завдання, формулюється гіпотеза, розкривається наукова новизна, теоретична і практична значущість, етапи дослідно-експериментальної роботи, формулюються основні положення, які виносяться на захист.

У першому розділі "Теоретичні засади проблеми особистісно-орієнтованої педагогічної взаємодії вчителя та учнів при комп'ютерному навчанні" аналізуються різноманітні наукові підходи до проблеми взаємодії вчителя та школярів, розглядаються її філософський, соціальний, психологічний і педагогічний аспекти, визначаються робочі поняття, авторська позиція дослідника. Розкриваються основні принципи особистісно-орієнтованого підходу до взаємодії, навчання. Подається історичний огляд проблеми гуманістичного підходу до освіти та виховання. Визначають-

ся критерії педагогічної взаємодії вчителя та учнів. Аналізується література з проблеми комп'ютерного навчання, розглядаються можливості ЕОМ як засобу, що сприяє практичній реалізації особистісно-орієнтованого підходу, характеризуються особливості взаємодії при комп'ютерному навчанні.

Вивчення та аналіз теоретичних джерел з проблеми педагогічної взаємодії засвідчили, що за звичаєм означене поняття в дослідженнях пов'язують з "педагогічним спілкуванням" (О. О. Бодальов, В. А. Кан-Калік, Л. В. Кондрашова, Є. Л. Маліновський, Н. Н. Тарасевич, Н. В. Самоукіна, Н. Є. Шуркова, Т. С. Яценко та ін.). Взаємозалежність цих понять у трактуваннях різних авторів неоднозначна.

Найбільш ґрунтовно дослідженими є типи взаємовідносин між учителями та учнями (О. Л. Балан, А. К. Маркова, А. В. Петровський, М. М. Рібакова та ін.), стилі поведінки педагога (К. М. Левітан, Н. Н. Тарасевич, М. Тален, Н. В. Самоукіна та ін.).

У нашому розумінні педагогічна взаємодія - це процес впливу вчителя та учнів один на одного, що передбачає їх взаємну зміну. В педагогічній взаємодії можна умовно визначити такі компоненти як педагогічне спілкування та спільну діяльність, що є взаємопов'язаними, взаємоумовленими та взаємозалежними. В дослідженні спільна діяльність розглядається в контексті навчального процесу. Характер педагогічної взаємодії визначається типом зв'язку та усталеними стосунками "вчитель - учень".

Найбільш ефективним є діалогічний тип стосунків, який ґрунтується на співробітництві, взаємній повазі, довірі. Питання діалогічного спілкування досліджували О. О. Бодальов, Г. О. Балл, М. С. Бургін, В. В. Серіков, С. А. Шейн, А. А. Шибазова та ін. Однією з форм діалогічної стратегії психолого-педагогічної взаємодії є особистісно-орієнтована взаємодія вчителя з учня-

ми, в процесі якої учень виступає як повноправний суб'єкт. Проблема особистісно-орієнтованого підходу до освіти, взаємодії вчителя та учнів була предметом дослідження низки авторів (М. М. Вєрулава, А. В. Петровський, В. В. Серіков, І. С. Якіманська, Т. С. Яценко та ін.). З їхнього погляду, педагогічна взаємодія вчителя та учнів має особистісно-орієнтований характер за умови, якщо педагог створює атмосферу тепла, емоційного комфорту, сприятливі умови для усвідомленого навчання школярів, надає їм свободу вибору їхньої діяльності, враховує індивідуальні особливості та можливості кожного з учнів, заохочує їх активність та ініціативу.

Аналіз літератури з досліджуваної проблеми дозволив визначити критерії та показники педагогічної взаємодії вчителя й учнів. Серед них: характер стосунків "учитель - учні" (стратегія психолого-педагогічного впливу на учнів; тип взаємовідносин; психологічний клімат), емоційно-особистісні особливості педагога (професійні установки педагогів; "Я-концепція" педагога; відкритість; рівень емоційної стабільності; прагнення до самовдосконалення), методичні аспекти викладання (методична гнучкість, індивідуалізація та диференціація навчання; сензитивність до сучасних технологій навчання), особливості учнів як суб'єктів навчальної діяльності (мотивація навчання; рівень рефлексії, самоконтролю, самооцінки; особливості сприйняття педагога учнями). Ці ознаки є взаємогалемними, тому такий розподіл може бути лише умовним.

Реалізація принципів гуманістичного підходу можлива лише за умови синтезу особистісного зростання та професійного вдосконалення вчителів, вивчення нових досягнень психолого-педагогічної науки і практики, впровадження сучасних педагогічних технологій та засобів, зокрема комп'ютерного навчання.

Психолого-педагогічні засади комп'ютеризації навчання, мож-

ливості використання комп'ютера в системі освіти, напрямки розробки програмних засобів, дидактичні функції ЕОМ обґрунтовано в працях багатьох дослідників (Ю. С. Брановський, Г. А. Бордовський, О. І. Бахтіна, Б. С. Гершунський, І. В. Гребенев, В. А. Ізвозчиков, І. І. Мархель, Є. І. Малбіць, В. М. Монахов, О. К. Тихоміров та ін.). Як свідчить аналіз літератури та педагогічної практики щодо впровадження в навчання нових технологічних засобів, серед них і ЕОМ, увага переважно акцентувалася на техніко-експлуатаційному аспекті. Дещо осторонь залишалася комплексна психолого-педагогічна, методична та дидактична допомога вчителю у використанні комп'ютерів у процесі викладання та процес побудови педагогічної взаємодії за таких умов. Використання ЕОМ, з нашого погляду, повинно носити цілеспрямований, системний характер і супроводжуватися методичною підготовкою вчителя, оскільки уроки з використанням комп'ютера і без нього за методичними можливостями істотно відрізняються.

Особливостями педагогічної взаємодії вчителя та учнів при комп'ютерному навчанні є можливість перетворення процесу навчання в учіння, більш ефективного використання навчального часу та реалізації в комплексі значущих цілей особистісно-орієнтованого навчання: здійснення принципів індивідуалізації, диференціації, унаочнення навчального процесу, контролю із зворотним зв'язком, з діагностикою та оцінкою його результатів; забезпечення можливостей тренажера, імітації досліджуваних явищ; використання інформаційної бази даних; створення умов для посилення мотивації навчання, здійснення самоконтролю, самокорекції, які сприятимуть формуванню пізнавальної активності, логічного мислення учнів, а також розвитку творчих здібностей особистості. Важливим компонентом педагогічної взаємодії є педагогічне спілкування, яке в процесі використання комп'ютера набуває специфічних особливостей, оскільки в ньому беруть

участь три партнери: вчитель, учень, ЕОМ. Це дозволяє значною мірою реалізувати як комунікативний, так і інтерактивний компоненти спілкування, що особливо важливо для здійснення педагогічної взаємодії в гуманістичному руслі.

Використання комп'ютера як посередника в діалозі "вчитель - учень" дозволяє педагогу глибше та повніше реалізувати такі принципи особистісно-орієнтованого підходу, як: демонстрація безоцінного прийняття кожного учня незалежно від його можливостей, здібностей та прагнень шляхом складання індивідуальних програм навчання; надання права вибору кожному учневі самому визначати тактику та стратегію особистого навчання і розвитку; стимулювання самостійної діяльності, активізація самопізнання, самоконтролю; індивідуальний підхід до особистості кожного школяра, виявлення та врахування емоційного стану учнів; врахування рівня розвитку дитини; залучення до активної пізнавальної діяльності всіх учнів класу.

Отже, особистісно-орієнтована педагогічна взаємодія вчителя та учнів при комп'ютерному навчанні становить процес взаємних безпосередніх і опосередкованих (через комп'ютер) впливів, вибір яких зумовлений індивідуально-особистісними особливостями вчителя та учнів як активних суб'єктів взаємодії, що сприятимуть позитивним змінам. Комп'ютер за таких умов використовується вчителем як засіб підвищення ефективності та реалізації принципів особистісно-орієнтованої педагогічної взаємодії в діалозі "педагог - школяр".

У другому розділі "Шляхи та засоби реалізації особистісно-орієнтованої педагогічної взаємодії вчителя та учнів при комп'ютерному навчанні" аналізується стан педагогічної практики з досліджуваної проблеми, характеризуються етапи, організація та хід дослідно-експериментальної роботи, описуються діагностичні методики, зміст констатуючого і формулюючого експериментів, ана-

лізуються одержані результати дослідження.

Вивчення педагогічного досвіду, анкетування вчителів та учнів засвідчили, що проблема особистісно-орієнтованої педагогічної взаємодії є актуальною. Натомість більшість учителів (72%) відчують певні труднощі в її практичній реалізації, їхні знання відзначаються недостатньою обізнаністю цього аспекту діяльності. Знання та практичні вміння з проблеми використання комп'ютерів у процесі навчання різних предметів переважно поверхові (29%) або ж відсутні загалом (62%). Більшість учителів використовують ЕОМ на уроках інформатики і значно рідше в процесі навчання інших предметів, звичайно математики, фізики і лише тоді, коли один учитель веде й ОІОТ, і інший предмет. Однак це застосування безсистемне, фрагментарне. Ставлення як учителів, так і учнів до комп'ютера та використання його в процесі навчання зацікавлене і здебільшого позитивне; вони вважають за необхідне здійснення більш повної комп'ютеризації навчального процесу. Педагогічна взаємодія лише подекуди носить особистісно-орієнтований характер, проте спроби вчителів досягти гуманістичної взаємодії є відчутними, хоча ще й нецілеспрямовані. Існує низка об'єктивних та суб'єктивних перешкод і труднощів на шляху ефективної особистісно-орієнтованої педагогічної взаємодії вчителя та учнів при комп'ютерному навчанні, основною з них є недостатня розробленість методичних рекомендацій та настанов.

Дослідно-експериментальна робота здійснювалася в ході природного педагогічного експерименту: констатуючого, формулюючого та контрольного, які проводилися паралельно в двох напрямках: робота з учителями, робота з учнями.

Метою констатуючого експерименту було виявлення реально існуючих в педагогічній практиці рівнів педагогічної взаємодії відповідно до визначених критеріїв. Педагогам було запропоно-

зано задалегідь підготовлений діагностичний пакет, який містив у собі анкети, тести, проєктивні методики. З їх допомогою були одержані конкретні якісні та кількісні результати.

Робота з учнями спрямовувалася на з'ясування їх думок щодо типів стосунків з учителями, виявлення в педагогів показників, що цікавили нас, визначення емоційного стану школярів на різних уроках.

Аналіз результатів дослідження дозволив виділити чотири рівні педагогічної взаємодії вчителя та учнів, що посідають певне місце в шкільній практиці.

Перший рівень педагогічної взаємодії вчителя та учнів відповідає особистісно-орієнтованому. Йому характерні діалогічні, особистісні, емоційно забарвлені стосунки, що ґрунтуються на співробітництві. Провідним завданням учителя є створення в класі атмосфери психологічної підтримки, довір'я та безпеки, що підвищує мотивацію учіння. Педагог володіє позитивною "Я-концепцією" та адекватною самооцінкою. Вчителів відрізняє гнучкість та відкритість у професійному плані, прагнення до самовдосконалення. Позитивний зворотний зв'язок, відкритість з боку учнів та їх готовність до взаємодії.

Другий рівень педагогічної взаємодії вчителя та учнів характеризують діалогічні, рівноправні стосунки, які не виходять на особистісний рівень. Діалог учителя з учнями відбувається на інтелектуально-пізнавальному рівні. Вчитель володіє позитивною "Я-концепцією"; у взаємодії з учнями особистісно закритий. Педагог використовує різноманітні методи навчання, серед них і сучасні технології, однак недостатньо чутливий до змін ситуацій в процесі взаємодії. Учні поважають учителя як спеціаліста, проте не прагнуть вступати з ним у особистий контакт.

Третій рівень педагогічної взаємодії вчителя та учнів відбиває монологічну стратегію впливу, для якої характерні ма-

ніпуляції, що проявляються в різноманітних тактиках поведінки вчителя. Педагогу властиві неадекватна "Я-концепція", емоційна нестабільність, відчуття занепокоєння. В процесі навчання вчитель може використати різні методи, проте віддає перевагу репродуктивним, застосовує знайомі і стандартні форми роботи. Учні також використовують різноманітні маніпулятивні способи взаємодії та йдуть на контакт з педагогом, якщо виникає така необхідність.

Четвертий рівень педагогічної взаємодії вчителя та учнів відображає переважно односторонній рольовий вплив учителя, який переважно носить імперативний характер. Тільки педагог визначає цілі взаємодії та прогнозує результат. У класі переважає напружена атмосфера, яка впливає на нестабільність емоційного стану учнів. Стосунки закриті. Вчитель володіє неадекватною "Я-концепцією", низьким рівнем емпатії. Учні намагаються уникати особистих контактів і вступають у спілкування поза уроком лише тоді, якщо в цьому є потреба.

Констатуючий експеримент засвідчив, що незначна частина педагогів дотримувалися в процесі роботи другого рівня педагогічної взаємодії (40%). Перший рівень, що відповідає особистісно-орієнтованій взаємодії, спостерігався в роботі 15% учителів. 32% педагогів взаємодіяли з учнями відповідно до третього рівня, а четвертий рівень був характерний для взаємодії 13% учителів.

Одним із напрямків формуючого експерименту була перевірка ефективності запропонованої технології навчання, яка сприяла реалізації принципів особистісно-орієнтованої взаємодії при комп'ютерному навчанні.

Суть запропонованої технології навчання полягала в тому, що вчитель та учні класу укладали "контракт", в якому було означено обсяг навчального матеріалу та вимоги, необхідні для

одержання певної оцінки, терміни контрольного опитування та умови навчання. Пояснення матеріалу відбувалося за допомогою передбачених учителем методів, що максимально активізували пізнавальну діяльність усіх учнів. У процесі навчальних занять педагог без попередження проводив діагностичний екскурс з перевірки рівня засвоєння вивченого матеріалу, що вивчили, при цьому їх знання не оцінювалися. Робота кожного з них слугувала матеріалом для перевірки та аналізу вчителем і визначення напрямку подальшої індивідуальної програми навчання. Наступні уроки були корекційними, по закінченні яких проводилася ще одна "мініперевірка" рівня знань школярів. Надалі відбувалося навчання за передбаченою темою. Якщо кількість необхідного навчального матеріалу, означеного в "контракті", підходила до завершення, надавався час для підготовки до залікової контрольної роботи, яка проводилася в день, що був обумовлений раніше з учнями. В процесі використання запропонованої технології навчання помічником вчителя виступала ЕОМ, застосування якої дозволяло індивідуалізувати процес навчання шляхом надання кожному школяреві можливості працювати в необхідному для нього темпі, з різним матеріалом та програмним продуктом, який переслідував різноманітні методичні цілі. Необхідною умовою ефективності контрактної технології навчання були настанови педагога, котрий вирішив працювати за цією системою. Її суть полягала в тому, що всі учні адатні повністю засвоїти необхідний матеріал, проте для цього вчитель повинен створити учням таку можливість, правильно організувати навчальний процес та створити сприятливі умови для навчання школярів.

Запропонована технологія була апробована на прикладі навчання основ інформатики та обчислювальної техніки учнів 10-их та 11-их класів середньої школи №63 м. Одеси в 1992-1995рр. Робота проводилася відповідно до програми, затвердженої МО Украї-

ни. Учні контрольних та експериментальних класів істотно не відрізнялися за рівнями успішності та свого розвитку.

На заключному етапі роботи був проведений контрольний зріз знань учнів експериментальних та контрольних класів задля виявлення ефективності запропонованої технології навчання.

Результати експерименту засвідчили ефективність контрактної технології, виявлено, що її застосування дало можливість досягти досить високих результатів навчання. Так, оцінки "відмінно" ("5") і "добре" ("4") одержали більшість учнів експериментальних класів (40% і 48% відповідно в 10-му класі і 53%, 41% - в 11-му класу, тобто 88% і 94% всіх учнів експериментальних класів). Відповідно до умов "контракту", вимоги щодо рівня знань і вмінь учнів для оцінки "5" були досить високими, проте позитивних результатів досягли більшість учнів порівняно з контрольним класом (40% і 18% відповідно в 10-му класі, 53% і 12% - в 11-му класі).

Встановлено, що в учнів експериментальних класів зріс інтерес до процесу навчання та навчального предмету. Умови навчання, які надавали школяру свободу вибору діяльності, стимулювали пізнавальну активність учнів до рефлексії, самоконтролю, самокорекції, самовиховання і самопідготовки: сприяли підвищенню впевненості школяра в собі та своїх силах; створенню загального сприятливого емоційного клімату в класі, а також знімали напругу і стабілізували емоційний стан учнів.

Для перевірки ефективності запропонованої технології навчання була проведена математична обробка даних. Для цього використовувався t -критерій Ст'юдента, який допоміг визначити вагому різницю результатів навчання, одержаних в експериментальних і контрольних класах. Для більшої вірогідності було знайдено значення t -критерія відповідно до підсумків успішності учнів 10-их ($t=2,593$) і 11-их класів ($t=3,552$). Статистичний

аналіз засвідчив, що результати формульного експерименту є статистично значущими і дозволяють констатувати ефективність запропонованої технології навчання, можливість досягти з її допомогою більш високих результатів у навчанні.

В ході використання даної технології перед учителем постають більш високі вимоги: він повинен готуватися і планувати уроки за всією темою, що увійшла до "контракту".

Застосування комп'ютера не повинно відбуватися стихійно. Вчитель слід більше часу приділяти спеціальній підготовці, яка передбачає ознайомлення та вивчення програмних продуктів з даної теми, а також визначення їх місця в навчальному процесі відповідно до "контракту". І головне: рівень кваліфікації і педагогічної майстерності повинен постійно зростати.

З метою якісної оцінки показників рівня педагогічної взаємодії вчителів було проведено додатково ще одну серію формульного експерименту. Вона включала низку заходів, спрямованих на створення умов для підвищення особистісного та професійного вдосконалення вчителів. Робота з викладачами охоплювала курс занять, індивідуальні бесіди, в процесі яких учителям був запропонований теоретичний огляд і практичні завдання з питань педагогічної взаємодії, гуманістичного підходу до освіти; акцентувалася увага на принципах особистісно-орієнтованої взаємодії, а також на методичному аспекті і питаннях застосування комп'ютера і сучасних технологій навчання (серед них із запропонованою технологією). Заняття носили комплексний характер: вивчалися та обговорювалися питання здійснення особистісно-орієнтованої педагогічної взаємодії, вчителям пропонувалися різноманітні вправи, елементи психотренінгу, рольові ігри, спрямовані на розвиток самопізнання, саморегуляції, навичок спілкування, в тому числі невербального, підвищення рівня самоприйняття, самовираження, розвиток пізнавальних процесів і

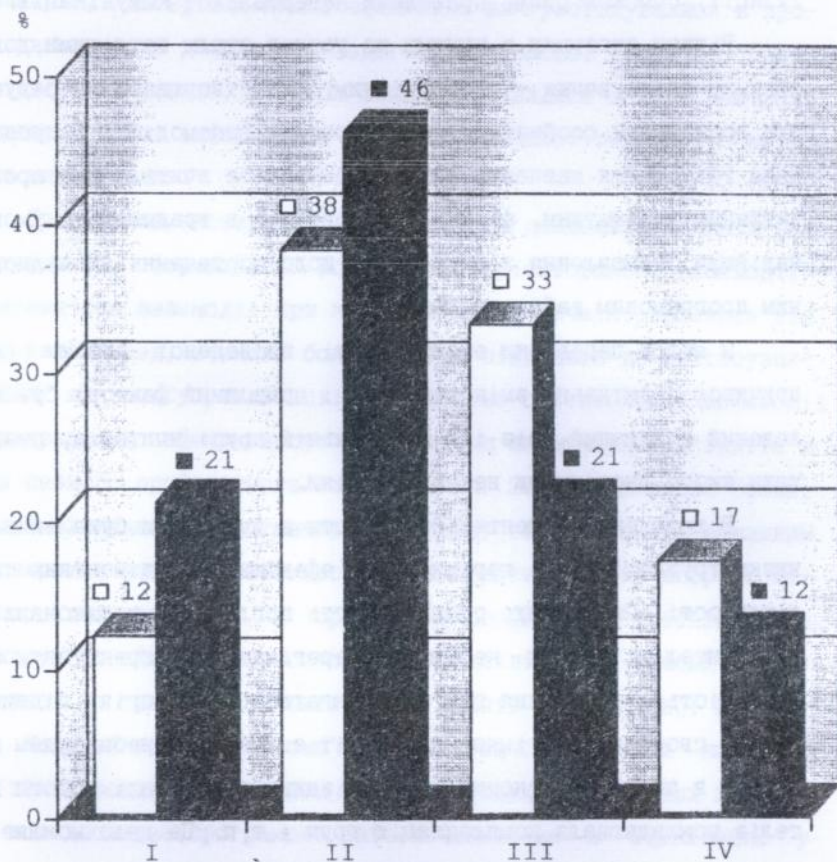
т. п. Пропонувалися ігри-вправи, які підвищували впевненість людини в собі, розвивали емпатію, навички спілкування та володіння своїм тілом, емоціями. Також обговорювалися професійні питання щодо навчання, сучасних і традиційних технологій, засобів і методів навчання, можливості їх реального застосування кожним із членів групи.

Для визначення ефективності проведених заходів було проведено заключний діагностичний зріз, в якому використовувалися ті ж методики, що й в процесі первинної діагностики. Порівняльний аналіз рівнів педагогічної взаємодії вчителя та учнів в експериментальній групі до і після експерименту наведено в схемі 1. Аналіз одержаних результатів дозволив констатувати, що більшості педагогів вдалося досягти позитивних змін у рівнях педагогічної взаємодії відповідно до визначених критеріїв. Як засвідчує діаграма, в результаті експериментальної роботи перший рівень педагогічної взаємодії спостерігався в роботі 21% учителів (вихідний - 12%), другого рівня дотримувалися 46% (вихідний - 38%), третій рівень був характерний для роботи 21% вчителів (до експерименту - 33%).

Щодо четвертого рівня, то тут мали місце лише незначні позитивні зміни кількісних показників (5%). Це пов'язано насамперед з особистісними властивостями вчителів стосовно даного рівня, оскільки для перегляду і до корівної зміни їх переконань проведеного курсу занять було недостатньо. Але навіть у випадку, коли рівень педагогічної взаємодії, що відповідав конкретному вчителю, не змінився, то все ж деякі показники зазнавали якісних змін.

Якісний аналіз показників, виявлених у результаті заключної діагностики, спостережень, відвідування уроків, відбивають позитивні результати: поліпшилося особистісне ставлення, підвищився рівень емпатії, інтерес та повага до внутрішнього

Рівні педагогічної взаємодії вчителя й учнів
в експериментальній групі

Рівні педагогічної взаємодії

□ - до експерименту

■ - після експерименту

світу учнів та вміння цінувати його унікальність, поважати право свободи вибору; стимулювати бажання та прагнення вчителів до особистісного і професійного зростання, потребу в самовдосконаленні, самовираженні. Педагоги оволоділи навичками саморегуляції, самоконтролю, прийомами невербальної комунікації.

Відтак стосунки з учнями на уроках стали теплішими, довірливими; спілкування - особистісним, що створювало передумови для досягнення особистісно-орієнтованої взаємодії. Запропонована технологія навчання використовувалася вчителями в процесі вивчення математики, фізики, до того ж і в традиційних умовах; надійшли замовлення від учителів щодо постачання їх відповідним програмовим забезпеченням.

З метою перевірки ефективності проведеної роботи (адже причиною позитивних змін міг бути і природний фактор) був проведений заключний зріз і в контрольній групі вчителів, результати якого засвідчили незначні зміни.

В ході експериментальної роботи з учителями була виявлена низка труднощів, які перешкоджали ефективному здійсненню такої діяльності. Серед них: сформованість поглядів і переконань деяких учителів та їх небажання переглядати і коректувати свою діяльність; поєднання прагнень багатьох педагогів підвищити рівень своєї педагогічної взаємодії з учнями з небажанням проводити в школі додатковий час, різниця в розкладі роботи вчителів ускладнювала комплектацію груп і т.п. Це дало можливість дійти висновку, що запропоновану роботу в цьому напрямку доцільно проводити із студентами старших курсів педагогічних вузів, якщо вони вже ознайомлені з практичною роботою в школі та її методичним аспектом (педагогічна практика), мають певні уявлення щодо процесу взаємодії з учнями, визначили напрям своїх переконань. Натомість погляди студентів ще остаточно несформовані і задля їх корекції, відповідно до бажання сту-

дентів, є більше часу і можливостей; до методичної сторони діяльності студенти ставляться відповідально і зацікавлено. Нами була розроблена програма спецкурсу "Особистісно-орієнтована педагогічна взаємодія вчителя та учнів при комп'ютерному навчанні", матеріали якого ефективно використовувалися в процесі викладання дисциплін "Педагогіка сучасної школи" і "Педагогічні технології", а також використовувалися в ході навчання студентів основ інформатики та обчислювальної техніки і методики викладання.

Результати експериментальної роботи дозволили виявити деякі тенденції формування особистісно-орієнтованої взаємодії. Ефективність взаємодії при комп'ютерному навчанні залежить від того насамперед, з якого боку педагог підходить до застосування ЕОМ: як засобу реалізації особистісно-орієнтованої взаємодії та підвищення ефективності навчання чи як можливості зняття з себе певного професійного навантаження. Задля уникнення "технізації" навчання (в останньому випадку) необхідним та важливим є розкриття вчителем можливостей використання комп'ютера в навчанні, поєднання їх з принципами особистісно-орієнтованого підходу. Це здебільшого стосується вчителів, які працюють відповідно до третього та четвертого рівнів педагогічної взаємодії. Якщо використання комп'ютера в процесі вивчення конкретної теми, розділу, предмета не має істотних методичних переваг або ж відповідне програмове забезпечення не є ефективним у застосуванні і спричиняє пасивну роботу школярів, то за таких умов, не має потреби використовувати комп'ютер. Одним із принципів особистісно-орієнтованої взаємодії, реалізація якого є важливою при комп'ютерному навчанні, виступає стимулювання та активізація пізнавальної діяльності учнів, застосування проблемних методів навчання, дискусій, рольових ігор. Тільки доцільне поєднання використання комп'ютера й активних форм взає-

модії з учнями сприяє досягненню позитивних результатів.

Аналіз результатів констатуючого експерименту, а надалі, підтвердження їх підсумками формуючого, засвідчило наявність закономірного зв'язку між емоційним станом учнів та рівнем педагогічної взаємодії педагога зі школярами: чим вищий рівень педагогічної взаємодії, тим стабільніший емоційний стан учнів і нижчий рівень їхньої емоційної напруги в процесі взаємодії.

Основа динаміки якісних змін означених рівнів і досягнення першого із них - особистісно-орієнтованого, базується в методичних настановах педагога, що здійснює педагогічну взаємодію: відкриті стосунки з учнями, безоцінне прийняття, емпатичне слухання, самоствотожнюваність педагога. Їх можна розглядати як необхідну умову досягнення педагогічної взаємодії в гуманістичному руслі.

У висновках викладено основні результати дослідження, головні з них такі:

1. Особистісно-орієнтована педагогічна взаємодія вчителя та учнів при комп'ютерному навчанні - це процес взаємних безпосередніх і опосередкованих (через комп'ютер) впливів, вибір яких зумовлений індивідуально-особистісними особливостями вчителя та учнів як активних суб'єктів взаємодії, що сприяють позитивним змінам.

2. У процесі дослідження були визначені критерії педагогічної взаємодії вчителя й учнів. Серед них: характер стосунків "учитель - учні"; емоційно-особистісні якості педагога; методичні аспекти викладання; особливості учнів як суб'єктів навчальної діяльності. Залежно від ступеня виявлення критеріальних характеристик у процесі експериментальної роботи було визначено чотири рівні педагогічної взаємодії вчителя та учнів, перший з яких відповідає особистісно-орієнтованому.

3. Виявлено можливості використання комп'ютера в процесі педагогічної взаємодії як засобу, що сприяє реалізації принципів особистісно-орієнтованого навчання і дозволяє педагогу ґрунтовніше здійснювати індивідуальний підхід до кожного із школярів, враховувати рівень розвитку пізнавальної сфери, демонструвати безоцінне прийняття кожного учня незалежно від його можливостей, здібностей та прагнень шляхом створення індивідуальних програм навчання, надавати право вибору кожному школяреві самостійно визначати тактику та стратегію особистого навчання, стимулювати самостійну діяльність, активізувати самопізнання, самоконтроль; виявляти та враховувати емоційний стан учнів, залучати до активної пізнавальної діяльності всіх учнів класу.

4. У процесі експериментальної роботи була розроблена й апробована контрактна технологія навчання, яка сприяла реалізації особистісно-орієнтованої педагогічної взаємодії вчителя та учнів при комп'ютерному навчанні і дозволяла учням досягти досить високих результатів навчання, підвищити рівень їх пізнавальної активності, здійснювати педагогічну взаємодію з урахуванням індивідуальних особливостей та можливостей кожного із школярів.

5. Проведене дослідження засвідчило, що для практичної реалізації принципів особистісно-орієнтованої педагогічної взаємодії при комп'ютерному навчанні вчителям необхідна спеціальна підготовка, яка може бути здійснена з допомогою спекурсу чи проведення спеціальних навчальних семінарів-тренінгів для вчителів-практиків.

Проведене дослідження не претендує на остаточне розв'язання досліджуваної проблеми. Перспективи подальшої наукової роботи ми вбачаємо у вивченні відповідності активних методів навчання емоційному стану школярів в умовах комп'ютерного на-

вчання; створенні та апробації програмного продукту, який дозволив би вчителю враховувати емоційний стан учнів і відповідно до цього здійснювати педагогічну взаємодію.

Основні положення дисертаційного дослідження відображено в таких публікаціях автора:

1. Психолого-педагогічні можливості використання інформатики в навчальному процесі //Психолого-педагогічні аспекти перспективних систем і технологій навчання: погляд у майбутнє. Матеріали міжнародної конференції. - Одеса, 1993. - С.94-95.

2. Про необхідність психотерапевтичної орієнтованості педагога //Соціальні аспекти психічного стану дітей та підлітків. Матеріали міжнародного конгресу. -Одеса,1994. -С. 48. (у співавторстві)

3. Комп'ютер як засіб гуманізації навчального процесу //Тенденції здійснення педагогічного процесу в навчально-виховних комплексах у світлі концепції неперервної освіти. Матеріали науково-практичної конференції. - Смоленськ, 1996. - С. 45-46.

4. Гуманістичний підхід при комп'ютерному навчанні //Навчально-культурне середовище в навчальних закладах нового типу: зміст і технології. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. - Мінськ, 1996. - С. 204-209.

5. Гуманістична спрямованість педагога і професійні стереотипи //Соціально-психологічні проблеми ментальності. Матеріали наукової конференції. - Смоленськ,1996. - С. 172-175 (у співавторстві)

6. Особистісно-орієнтована педагогічна взаємодія вчителя та учнів при комп'ютерному навчанні. Методичні рекомендації. - Одеса, 1996. - 27 с.

7. Використання ідей Л.С.Виготського в здійсненні особистісно-орієнтованого навчання //Матеріали психолого-педагогічних читань. - Смоленськ, 1996. - С.97-98.

8. Особливості гуманізації пізнавального процесу //Теми XXVI міжнародного психологічного конгресу (англ. мовою). - Канада,1996.

АНОТАЦІЯ

Меньшикова Ж.А. Личностно-ориентированное педагогическое взаимодействие учителя и учащихся при компьютерном обучении.

Диссертация (рукопись) на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики. Южно-Украинский государственный педагогический университет им.К.Д.Ушинского. - Одесса, 1997.

Исследовался процесс педагогического взаимодействия при компьютерном обучении. Определена сущность понятия личностно-ориентированное педагогическое взаимодействие учителя с учащимися при компьютерном обучении. Выделены критерии, уровни педагогического взаимодействия учителя и учащихся. Разработаны пути и средства, способствующие реализации личностно-ориентированного взаимодействия в условиях компьютерного обучения.

ANNOTATION

Men'shikova G.A. Person-oriented pedagogical interaction between teacher and pupils education by computer.

Thesis for the scientific degree of Philosophy Doctor of Pedagogic on speciality 13.00.01 - the Theory and History of Pedagogic, South-Ukrainian State Pedagogical University named after K.D.Ushinsky, Odessa, 1997.

The work researches pedagogical interaction teacher-pupil within education by computer. The subject "person-oriented pedagogical interaction between teacher and pupils within education by computer" was completely open. The criteria and levels pedagogical interaction are determined. The thesis develops the ways to support the realisation of person-oriented pedagogical interaction between teacher and pupils within education by computer.

Ключові слова: особистісно-орієнтована педагогічна взаємодія, комп'ютерне навчання.

Ж.А. Меньшикова

У 39026

AB 36.582